

DOI: 10.15276/ETR.05.2024.11
 DOI: 10.5281/zenodo.14112753
 UDC: 631.1: 338.43: 637.5
 JEL: O13, Q13

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВИРОЩУВАННЯ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ СУБ'ЄКТАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE CATTLE BREEDING BY SUBJECTS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY

Yuriy O. Lupenko, Doctor of Economic Sciences
 National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine
 ORCID: 0000-0001-6846-0300

Nataliia Hr. Kopytets, PhD in Economics
 National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine
 ORCID: 0000-0002-9827-2981
 Email: nataliia_kopitets@ukr.net

Volodymyr M. Voloshyn, PhD in Agriculture
 National Science Center "Institute of Agriculture
 of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine
 ORCID: 0000-0001-9754-9021
 Email: voloshun.v@ukr.net

Received 11.07.2024

Лупенко Ю.О., Копитець Н.Г., Волошин В.М. Соціально-економічні аспекти вирощування великої рогатої худоби суб'єктами підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки. Науково-методична стаття.

У статті вивчено, виділено і обґрунтовано соціальні та економічні аспекти вирощування великої рогатої худоби суб'єктами підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки. Обґрунтовано, що війна в Україні негативно впливає як на організаційні, так і економічні аспекти функціонування підприємств, які вирощують велику рогату худобу. Доведено, що за складних обставин, для більшості господарств населення виробництво продукції тваринництва стало засобом виживання, джерелом надходження грошових коштів та продуктів харчування. Аргументовано, що на ціну реалізації попит та пропозиція, купівельна спроможність та активність споживачів. Обґрунтовано, що перспективним напрямом активізації процесу вирощування худоби суб'єктами підприємницької діяльності є створення організаційно-економічних та мотиваційних умов.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, підприємницька діяльність, велика рогата худоба, соціальна цінність, економічна складова, господарства населення, ціна

Lupenko Yu.O., Kopytets N.Hr., Voloshyn V.M. Socio-Economic Aspects of the Cattle Breeding by Subjects of Entrepreneurial Activity in the Agrarian Sector of the Economy. Scientific and methodical article.

In the article, the social and economic aspects of cattle breeding by subjects of entrepreneurial activity in the agrarian sector of the economy were studied, highlighted and substantiated. It is substantiated that the war in Ukraine has a negative impact on both organizational and economic aspects of the functioning of enterprises that breed cattle. It has been proven that, under difficult circumstances, for the majority of households, the production of livestock products became a means of survival, a source of income and food. It is argued that the demand and supply, purchasing power and activity of consumers affect the price of realization. It has been substantiated that the creation of organizational, economic and motivational conditions is a promising direction for intensification of the livestock breeding process by business entities.

Keywords: agrarian sector of the economy, entrepreneurial activity, cattle, social value, economic component, households, price

Функціонування економічної системи країни є ефективним за умови злагодженої взаємодії основних її складових – соціальної, економічної та екологічної. Виконання цієї умови гарантуватиме економічне зростання країни, важливою складовою якого є забезпечення населення продуктами харчування. І навпаки, формування ефективної системи продовольчого забезпечення є обов'язковою умовою соціальної та екологічної стабільності держави, що, зважаючи на взаємозв'язок та взаємообумовленість вказаних економічних явищ і процесів, вимагає проведення відповідних державних заходів у сфері гарантування продовольчої безпеки [1].

Скотарство є однією із системоутворюючих галузей аграрної економіки, розвиток якої сприяє вирішенню продовольчої проблеми країни, фінансовій стійкості сільського господарства та більш повній зайнятості населення [2].

Це галузь, яка окрім забезпечення населення продуктами тваринного походження, створює умови для цілорічного функціонування виробництва та підтримання соціальної стабільності у сільській місцевості за рахунок зайнятості населення [3].

Виступаючи стійкою системою тваринництва ця галузь сприяє зменшенню бідності та голоду, а також покращенню харчування та його безпечності. Встановлено, що існування 60% сільських

домогосподарств у країнах із низьким та середнім рівнем доходу залежать від худоби [4].

Яловичина є високоякісним джерелом білка, який також може забезпечити дуже бажані враження від їжі, і попит на неї зростає в усьому світі. Стійкість виробництва яловичини вимагає високої ефективності та продуктивності на фермі, а також ефективних ланцюжків створення вартості, які винагороджують досягнення специфікацій цільового ринку. Зазначені фактори також сприяють зменшенню впливу на навколишнє середовище та добробут тварин, необхідних для погодження та соціальної ліцензії на діяльність [5].

Потреба в сільськогосподарському підприємстві виникає виходячи з таких факторів, як постійно зростаючий попит на якісну та органічну їжу, доступність недорогих технологій сільськогосподарського виробництва, які є конкурентною перевагою для первинної сільськогосподарської діяльності, зокрема, тваринництва, дикого ремісничого виробництва та богарного землеробство. Інші фактори включають збільшення спроможності та бажання приватного сектору вступати в агробізнес; посилення зусиль щодо зменшення недоїдання дітей і жінок; та підвищена глобальна увага до забезпечення продовольчої безпеки [6].

Проблеми функціонування галузі скотарства в цілому, та процесу вирощування великої рогатої худоби, зокрема, були об'єктом досліджень багатьох науковців. Так, Абебе Б.К., Алемасху М.Т. і Хейле Ш.М. (Abebe et al., 2022) визначили, що сектор вирощування великої рогатої худоби відіграє вирішальну роль у засобах існування фермерів-пастухів у Ефіопії. Це основне джерело надходження м'ясних тварин для внутрішнього та зовнішнього ринків. Порівняно з іншими африканськими країнами, Ефіопія має величезне поголів'я великої рогатої худоби (65,35 млн. голів). Однак якість і кількість яловичини, а також споживання м'яса на душу населення ефіопами дуже низькі. Рівень споживання яловичини становить 8,4 кг/особу у рік [7].

Практики відгодівлі великої рогатої худоби, маркетингові системи та виклики на прикладі Бенч-Шеко та зон Шека на південному заході Ефіопії розглядали Матаворк Мілікіас і Мітіку Гебре (Matawork and Mitiku, 2024). Це дослідження показало, що екстенсивна система була домінуючою при відгодівлі великої рогатої худоби на м'ясо, яка практикувалася в Бенч-Шеко та зонах Шека. Місцевим породам великої рогатої худоби надавали перевагу для відгодівлі, а її кондиція вважалася основним критерієм купівлі продажу і визначення ціни в досліджуваних областях [8].

Особливості росту та розвитку молодняку м'ясних порід великої рогатої худоби з різними генотипами в Казакстані досліджували Нургазі Б., Ібраєва Р., Ахметова Б., Габіт Г., Нуралієва У., Беркінбаєва Ю.Е. (Nurgazy et al., 2019) [9]. Практично в усьому світі проводяться заходи щодо підвищення продуктивності м'ясної великої рогатої худоби: створюються нові типи та породи, що характеризуються великими розмірами тіла,

високими темпами росту з оптимальним співвідношенням основних поживних речовин у м'ясі. Підкреслюється рівень м'ясної продуктивності та якість м'ясопродуктів тварин, генетичний потенціал та умови середовища, рівень годівлі та технології. У сучасних умовах господарювання, отримання та раціонального використання високопродуктивних тварин є перспективним напрямком розвитку м'ясного скотарства, актуальним питанням якого є розробка прийомів годівлі молодняку з використанням дешевого натурального корму пасовища. Найбільший ефект можна отримати при пасовищній відгодівлі телят кросів [9].

Зієтара В. і Адамський М. (Ziętara and Adamski, 2018) зазначають, що вирощування великої рогатої худоби та виробництво молока є основою для утримання значної частини сільського населення Польщі. Ферми з вирощування великої рогатої худоби, в тому числі з виробництва молока, є важливими для виробництва продуктів харчування, для зовнішньої торгівлі та управління земельними ділянками. А тому важливо вивчати їх організацію та ефективність процесів [10].

Сектор м'ясного скотарства поміж іншого також забезпечує соціальну та культурну цінність, додає цінності навколишньому середовищу та підтримує засоби до існування сільської громади, забезпечуючи робочі місця, підтримуючи продовольчу безпеку та генеруючи дохід [11].

Зміни в поточних моделях споживання яловичини та тенденціях споживчої поведінки в Бразилії, Іспанії та Туреччині вивчали Магальєс Д.Р., Чакмакчі Дж., Кампо М. Чакмакчі Ю., Макіші Ф. та ін. (Magalhaes et al., 2023). Дослідження мало на меті визначити основні чинники потенційних змін у харчових звичках шляхом аналізу змін у моделях споживання яловичини, які зараз спостерігаються в Бразилії, Іспанії та Туреччині. Для досягнення цієї мети 412 постійних споживачів яловичини з Бразилії, 407 з Іспанії та 424 з Туреччини відповіли на анкету, яку самостійно заповнили. Було вивчено вплив економічних факторів, перехід від яловичини до інших джерел білка, аспекти довіри, проблеми, пов'язані зі здоров'ям, вплив способу життя на моделі споживання яловичини та фактори прийняття рішення про покупку. Найважливішими факторами, які змінили поведінку споживачів і призвели до зниження споживання, переважно серед бразильських і турецьких споживачів, були економічність і доступність продуктів. Яловичина була замінена іншими альтернативними джерелами білка, які також були отримані з тварин [12].

Наукову оцінку та обґрунтування організаційно-економічних аспектів функціонування галузі скотарства в Україні здійснили Копитець Н. Г. і Волошин В.М. [13]. Обґрунтовано, що за періоду ринкових трансформацій галузь скотарства України зазнала значних змін та втратила значну частину свого ресурсного потенціалу [13].

Сучасний стан і особливості розвитку аграрного сектору та сільських територій в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення охарактеризували

Лупенко Ю.О., Нечипоренко О.М., Пугачов М.І., Копитець Н.Г. та ін. [14].

Пуцтеґейло Р., Клапків Я. і Костецький Я. вивчали зміни аграрного сектору України на шляху до Європейського Союзу [15].

Загроза для життя працівників, руйнування господарських будівель, сотні вибухових снарядів на полях, загибель і хвороби тварин на фермах у східних, північно-східних та південних областях – це все, через що доводиться проходити вітчизняним фермерам на великих українських територіях після 24 лютого 2022 р. [16].

З огляду на гостроту зазначених проблем дослідження у цьому напрямку потребують поглиблення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Специфічний стан функціонування аграрного сектору економіки в умовах довготривалої повномасштабної війни актуалізує та вимагає проведення досліджень в аспекті визначення соціальної та економічної цінності вирощування великої рогатої худоби суб'єктами підприємницької діяльності.

Метою статті є виокремлення та обґрунтування соціальних та економічних аспектів вирощування великої рогатої худоби суб'єктами підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки.

Методологічною основою статті та інформаційною базою дослідження стали наукові розробки вітчизняних та зарубіжних вчених щодо проблем вирощування великої рогатої худоби та розвитку підприємництва, дані Державної служби статистики України. У процесі дослідження використано такі методи: абстрактно-логічний та монографічний методи використовували в процесі узагальнення наукової літератури та формування завдань, результатів і висновків дослідження; порівняльного аналізу – для порівняння показників та виявлення тенденцій їх зміни у часі; статистичний – при здійсненні оцінки вирощування великої рогатої худоби; табличний – для наочного зображення отриманих результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження

В індивідуальному секторі України вироблялася понад половина сільськогосподарського ВВП, тут працювало 78% зайнятих в аграрному секторі. Індивідуальні господарства виробляють маловигідну й трудомістку продукцію – яловичину, молоко, картоплю, овочі, плоди тощо. Вони зорієнтовані на продовольче самозабезпечення та наповнення внутрішнього продовольчого ринку [17].

За періоду ринкових трансформацій, в умовах COVID-19 і повномасштабної війни, галузь ско-

тарства України зазнала значних змін та втратила значну частину свого ресурсного потенціалу [3].

Традиційно в Україні велика кількість господарств населення утримували та продовжують утримувати велику рогату худобу. Однак із 90-х років минулого століття триває негативний тренд скорочення чисельності поголів'я великої рогатої худоби. Найбільші втрати поголів'я великої рогатої худоби відбулися у сільськогосподарських підприємствах. Якщо у 1990 р. в сільськогосподарських підприємствах утримувалося 85,6% поголів'я великої рогатої худоби та 73,9% – корів, то на кінець 2021 р. у сільськогосподарських підприємствах утримується 38,0% поголів'я великої рогатої худоби та 27,5% – корів. Акцентуємо увагу на тому, що кількість поголів'я худоби, яка утримується у господарствах населення зазнало дещо менших втрат порівняно з сільськогосподарськими підприємствами.

Лише за період із 2019 р. по 2022 р. загальне поголів'я великої рогатої худоби, яке утримувалося господарствами усіх категорій скоротилося на 30,8% і становило 2307,1 тис. голів. За цей період підприємства зменшили поголів'я великої рогатої худоби на 17,2%, а у господарствах населення поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 37,8%.

Кількість поголів'я великої рогатої худоби та його продуктивність є основними факторами, які забезпечують обсяги виробництва яловичини та телятини в Україні. Дуже багато сільськогосподарських тварин вирощують у регіонах України, що після повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. стали зонами бойових дій чи опинилися в окупації. Протягом лютого-травня 2022 р. в окупації або в активних бойових діях перебували 10 областей. У них сконцентровано 43,2% всього промислового поголів'я великої рогатої худоби [16].

У 2022 р. 59,2% поголів'я великої рогатої худоби утримувалося господарствами населення, тоді як у підприємствах було зосереджено 40,8%. На кінець 2022 р. функціонувало 1533 підприємства в яких утримувалося 942,1 тис. гол. великої рогатої худоби (табл. 1).

Групування підприємств за кількістю утримуваних тварин яскраво свідчить, що в Україні найбільше підприємств, які утримують від 100 до 499 голів великої рогатої худоби. Ця категорія підприємств становить 33,0 % від загальної кількості. Вони утримують 135,8 тис. гол. великої рогатої худоби, або 14,4 % від загального поголів'я, що вирощується всіма підприємствами. Найбільша за кількістю тварин категорія «більше 1500» включала 144 підприємства, що становило 9,4 % від їх загальної кількості. Акцентуємо увагу на тому, що саме ця категорія підприємств утримує 45,3 % загальної кількості поголів'я великої рогатої худоби – 426,3 тис. голів.

Таблиця 1. Групування підприємств за кількістю великої рогатої худоби на кінець 2022 р.

Показник	Кількість підприємств		Кількість великої рогатої худоби	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. голів	у % до загальної кількості
Підприємства	1533	100,0	942,1	100,0
з них мали, голів				
до 50	310	20,2	5,9	0,6
50–99	151	9,8	11,2	1,2
100–499	505	33,0	135,8	14,4
500–999	294	19,2	206,2	21,9
1000–1499	129	8,4	156,7	16,6
більше 1500	144	9,4	426,3	45,3

Джерело: складено авторами за матеріалами [18]

Внаслідок значного скорочення виробництва молока та м'яса сільськогосподарськими підприємствами господарства населення стали основними виробниками цих видів продукції. У господарствах населення зосереджено 62,0% поголів'я великої рогатої худоби у т.ч. 72,5% корів. У 2021 р. ця категорія господарств забезпечила 74,9% обсягів виробництва яловичини і телятини в Україні.

Дослідження переконливо свідчать, що господарства населення проявили найбільшу стабільність і стали надійними в умовах соціальних, військових, економічних негараздів порівняно з великими сільськогосподарськими підприємствами. На сьогодні без господарств населення, які вже за століття довели свою витривалість і надійність, обійтися неможливо [19].

Більшість особистих селянських господарств орієнтовані на споживання вирощеної продукції всередині домогосподарства, а одержані доходи розглядаються як джерело виживання у складній життєвій ситуації, додатковий ресурс для подолання матеріальних труднощів. Для такого господарства характерними є не орієнтація на ведення товарного виробництва, а підтримання життєдіяльності домогосподарства, використання при цьому всіх доступних ресурсів, які роблять його незалежним від нестабільного зовнішнього економічного середовища, допомагають зберегти матеріальний і соціальний статус [20].

Встановлено, що таке специфіка вирощування великої рогатої худоби суб'єктами підприємницької діяльності характерна не лише для України. Зокрема, в Казахстані існує три основні форми господарювання: сільськогосподарські підприємства (великі господарства), фермерські/селянські (фермерські) господарства (середні господарства) та особисті підсобні господарства (дрібні господарства). Великі господарства є юридичними особами, а фермерські господарства за організаційно-правовими формами є індивідуальними підприємствами і не є юридичними особами. Особисті підсобні господарства як суб'єкт господарювання також не є юридичними особами. Проте вони залишаються важливими виробниками сільськогосподарської продукції, особливо у тваринництві [21].

Особисті підсобні господарства, по суті, представлені сім'ями, які проживають у сільській

місцевості. В особистому господарстві вони мають в середньому від 1 до 3 корів, овець і кіз, свійську птицю, невеликий город, площа якого може коливатися від кількох соток до 0,25-1 га. Незважаючи на невеликі масштаби, особисті підсобні господарства сьогодні виробляють до 70% всієї тваринницької продукції країни. Всього в Казахстані зареєстровано понад 15 тис. організацій, які займаються сільськогосподарською діяльністю (крім лісового і рибного господарства). Це 3,5% від усіх організацій, зареєстрованих у Казахстані [21].

Поміж основних ринків м'яса, саме ринок м'яса великої рогатої худоби викликає найбільше занепокоєння. У структурі виробництва всіх видів м'яса частка яловичини і телятини зменшилася майже в 4 рази. До початку 2000 років м'ясо великої рогатої худоби традиційно в Україні мало найбільшу питому вагу в структурі виробництва всіх його видів. Якщо в 2000 р. вона становила 45,4%, у 2020 р. – 13,9%, а в 2022 р. – лише 12,2%. У раціональному м'ясному балансі країни яловичина повинна займати не менше 30%. Значне скорочення реального виробництва яловичини і телятини та її частки у структурі вироблення м'яса фактично звужує формування раціонального м'ясного балансу. Такі структурні зміни стали результатом кризових явищ у галузі скотарства [22].

Зменшення обсягів виробництва м'яса великої рогатої худоби, скорочення її поголів'я та необґрунтованість реалізаційних цін обумовили занепад і збитковість галузі. Вирощування великої рогатої худоби залишається не прибутковим бізнесом.

У структурі вирощування сільськогосподарських тварин частка великої рогатої худоби щорічно зменшується. Впродовж 2020-2022 рр. вона скоротилася від 15,8% до 13,2%. Динаміка обсягів вирощування великої рогатої худоби в живій масі усіма категоріями господарств представлена на рис. 1.

Усі категорії господарств виростили у 2022 р. велику рогату худобу (у живій масі) обсягом 388,4 тис. тонн, що на 27,7% менше проти рівня 2020 р., та на 18,2% – порівняно з 2021 р.

Відмітимо, що 67,2% обсягів вирощування великої рогатої худоби у живій масі у 2022 р. забезпечили господарства населення. Ними було вироблено 261,0 тис. тонн великої рогатої худоби у

живій масі. Проте це на 34,9 % менше проти рівня 2020 р. та на 23,3 % менше порівняно з показником 2021 р. Отже, лише за 2020-2022 рр. вирощування великої рогатої худоби у живій масі господарствами населення скоротилося на понад третину. Підприємствами у 2022 р. було вирощено великої рогатої худоби у живій масі 127,4 тис. тонн, що на 6,9 % менше, ніж у 2020 р. та на 5,4 % менше порівняно з 2021 р.

У 2022 р. найбільшими виробниками приросту живої маси великої рогатої худоби серед регіонів України були Івано-Франківська (37,9), Хмельницька (33,8), Київська (26,7), Вінницька (24,5 тис. тонн) і Полтавська області (24,0 тис. тонн). Ці п'ять областей забезпечують 37,8 % обсягів вирощеної великої рогатої худоби у живій масі.

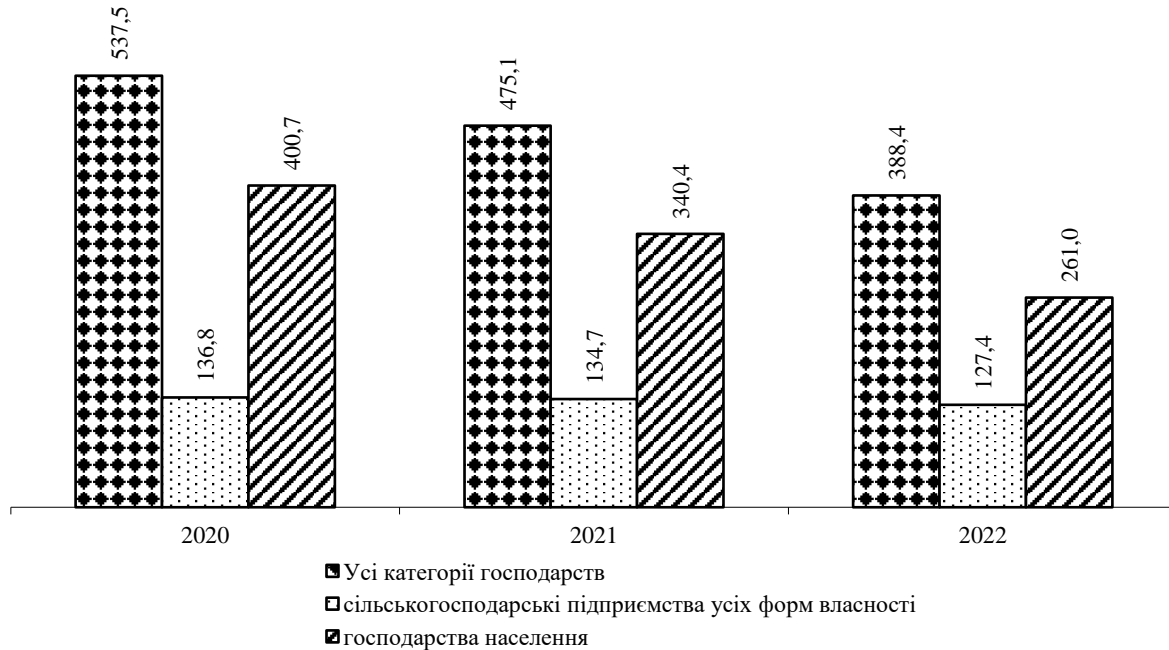

Рисунок 1. Вирощування великої рогатої худоби в живій масі в усіх категоріях господарств у 2020-2022 рр., тис. тонн

Джерело: складено авторами за матеріалами [18]

Варто наголосити, що в умовах війни у 2022 р. ряд областей наростили обсяги вирощування великої рогатої худоби у живій масі порівняно з 2021 р. Зокрема, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька та Чернігівська області. У решті областей відбулося скорочення вирощування великої рогатої худоби у живій масі. Найбільші втрати обсягів вирощування великої рогатої худоби у живій масі у 2022 р. порівняно з 2021 р. були в усіх категоріях господарств Донецької (-57,1%), Харківської (-69,7%), Запорізької (-78,5%), і Херсонської (-84,9%), що обумовлено окупацією цих областей та найбільш тривалими і жорсткими бойовими діями. У Київській та Сумській областях обсяги вирощування великої рогатої худоби у живій масі скоротилися на 15,0% і 19,6%. Причиною скорочення вирощування великої рогатої худоби в цих областях стала окупація частини їх території на початку повномасштабного вторгнення у лютому та березні 2022 р. У 2022 р. на 24,0% і 33,9% скоротилися обсяги вирощування великої рогатої худоби у живій масі у Закарпатській та Львівській областях, що, на нашу думку, зумовлено відтоком значної кількості населення з цих областей за кордон.

За даними Державної служби статистики України у 2022 р. було реалізовано на забій великої рогатої худоби (в живій масі) 455,1 тис. тонн або менше на 22,4% порівняно з 2020 р. та на 13,6% – рівня 2021 р. Підприємствами у 2022 р. було реалізовано на забій великої рогатої худоби (в живій масі) 135,2 тис. тонн, що на 20,7% менше, ніж у 2019 р. проте на 2,5% більше, ніж у 2021 р. (рис. 2).

У 2022 р. господарствами усіх категорій було вироблено 268,4 тис. тонн яловичини та телятини у забійній вазі, що на 22,3% менше 2020 р. та на 13,6% – рівня 2021 р. Важливим є те, що 70% обсягів виробництва яловичини та телятини забезпечили господарства населення. Разом із цим, у перший рік війни виробництво яловичини та телятини господарствами населення зменшилося майже на 20%.

Скотарство забезпечує населення найважливішими продуктами харчування (молоком та яловичиною і телятиною), а легку і харчову промисловість – сировиною. Проте нині для українців яловичина і телятина не є основними видами м'яса, що споживається. Основною причиною цьому є високі ціни в роздрібній мережі та низька купівельна спроможність споживачів [23].

У 2019-2021 рр. в Україні спостерігалось значне зростання цін продажу великої рогатої худоби підприємствами. Зокрема, на 40,2% порівняно з

2019 р., коли ціна реалізації великої рогатої худоби (в живій масі) сільськогосподарськими підприємствами становила 29072,4 грн/т. (табл. 2).

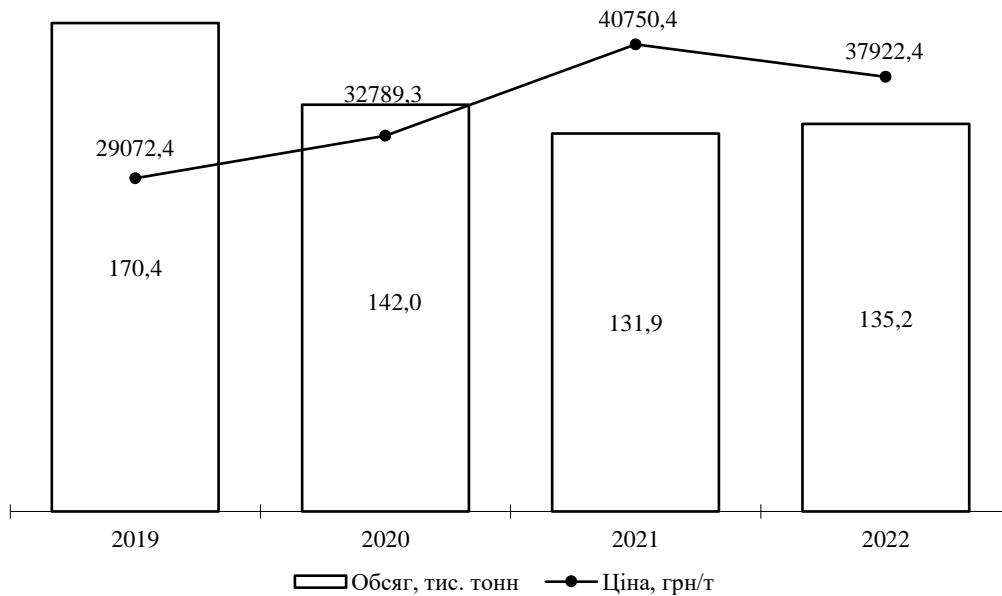

Рисунок 2. Обсяги та ціни реалізації великої рогатої худоби (в живій масі) підприємствами у 2019-2022 рр.

Джерело: складено авторами за матеріалами [18]

Таблиця 2. Середні ціни реалізації великої рогатої худоби (жива маса) підприємствами по областях України, грн/т

Область	Рік			2021 р. до 2019 р., %
	2019	2020	2021	
АР Крим	...	...	...	—
Вінницька	29250,0	32595,6	44430,2	151,9
Волинська	34304,9	39420,9	47834,1	139,4
Дніпропетровська	30441,8	35216,0	39925,1	131,2
Донецька	28406,4	31130,5	37846,7	133,2
Житомирська	27782,8	38096,5	36885,1	132,8
Закарпатська	52601,0	—	—	—
Запорізька	27555,9	32578,3	38298,2	139,0
Івано-Франківська	28881,9	32815,0	40678,2	140,8
Київська	29200,7	32667,2	41650,9	142,6
Кіровоградська	28597,9	31041,3	42433,5	148,4
Луганська	26035,3	31148,2	37611,1	144,5
Львівська	32979,9	33519,8	43305,9	131,3
Миколаївська	32065,7	36788,5	37223,9	116,1
Одеська	27196,4	30637,6	53473,6	196,6
Полтавська	27135,1	30353,6	37984,0	140,0
Рівненська	30477,1	31280,4	39614,8	130,0
Сумська	28077,1	31683,1	38754,2	138,0
Тернопільська	29743,4	34347,1	40975,9	137,8
Харківська	25608,2	29419,6	36092,2	140,9
Херсонська	27481,2	30183,0	37743,3	137,3
Хмельницька	27160,7	32266,3	41824,9	154,0
Черкаська	29407,3	31068,7	38846,8	132,1
Чернівецька	25492,7	46992,0	40978,5	160,7
Чернігівська	29408,8	32488,8	41997,5	142,8
Україна	29072,4	32789,3	40750,4	140,2

Джерело: складено авторами за матеріалами [18]

Середня ціна продажу великої рогатої худоби підприємствами за усіма каналами реалізації у 2021 р. становила 40750,4 грн/т. Порівняно з попереднім 2020 р. у 2021 р. середня ціна продажу великої рогатої худоби збільшилася на 24,3%. Найвищою була середня ціна у сільськогосподарських підприємствах Одеської області – 53473,6 грн/т, а найнижчою у Харківській області – 36092,2 грн/т.

У 2022 р. середня ціна реалізації великої рогатої худоби підприємствами за усіма каналами збуту становила 37922,4 грн/т. Тобто вона зменшилася на 6,9% порівняно з 2021 р.

При дослідженні помісячних цін реалізації живої великої рогатої худоби підприємствами у 2019-2022 рр. відмічаємо їх суттєве збільшення (табл. 3).

Таблиця 3. Динаміка помісячних цін реалізації великої рогатої худоби підприємствами, грн/т

Місяць	Рік				2022 р. до 2020 р., %
	2019	2020	2021	2022	
Січень	28564,1	27385,1	34054,3	45814,2	167,3
Лютий	29301,3	29211,6	33303,2	50715,5	173,6
Березень	30629,8	31369,8	37719,1	39836,7	127,0
Квітень	28503,5	32246,0	40037,3	38534,3	119,5
Травень	29485,9	32818,8	38701,1	37554,0	114,4
Червень	28510,0	32498,9	39059,8	34135,6	105,0
Липень	27210,6	32409,6	40137,8	34795,2	107,4
Серпень	28505,9	31000,1	41633,6	36279,8	117,0
Вересень	29167,8	38772,1	45152,8	35824,9	92,4
Жовтень	29770,4	34768,2	43681,9	37947,0	109,1
Листопад	29743,8	34387,2	44522,5	35912,1	104,4
Грудень	29125,1	33667,5	44785,6	41678,0	123,8
Грудень до січня, %	102,0	122,9	131,5	91,0	x

Джерело: складено авторами за матеріалами [18]

Так, у грудні 2022 р. даний показник зріс на 23,8% порівняно з аналогічним періодом 2020 р. і становив 41678,0 грн/т. Проте, порівняно з груднем 2021 р. ціна реалізації живої великої рогатої худоби підприємствами у грудні 2022 р. зменшилася на 6,9%. Найвищою у 2022 р. середня ціна була у лютому місяці і становила 50715,5 грн/т, а найнижчою у червні – 34135,6 грн/т.

Низькі ціни реалізації великої рогатої худоби та їх зниження сприяє збільшенню доходів переробних підприємств та роздрібною мережі. При цьому вони мають набагато коротший виробничий цикл і набагато менші витрати виробництва.

У 2020-2022 рр. споживчі ціни на яловичину зросли у 1,4 рази. Впродовж грудня 2021 р. по грудень 2022 р. споживча ціна на цей вид м'яса збільшилася на 11,1% і складала 203,18 грн/кг (рис. 3).

Моніторинг даних Державної служби статистики України за лютий 2022 р. свідчить, що поміж основних видів м'яса, найбільших змін зазнали середні споживчі ціни на яловичину. Зокрема, у лютому 2022 р. споживчі ціни на яловичину зросли на 6,3% порівняно з січнем цього ж року та становили 208,02 грн/кг.

Найвищими ціни на яловичину у 2022 р. були у березні місяці і становили 221,24 грн/кг, що на 13,2% більше порівняно з січнем 2022 р. Дане значне зростання обумовлено повномасштабним вторгненням росії до України та активною фазою бойових дій у більшості регіонів.

Доцільно наголосити, що у перші дні війни як виробники м'яса, так і переробники продукції,

торгівельні мережі зупинили або обмежили виробництво та реалізацію. У наступні два-три тижні війни більшість учасників ринку м'яса переорієнтували свої логістичні ланцюги, окремі з яких відновлювали режим роботи. На той час спостерігалось збільшення попиту на м'ясо в окремих регіонах за рахунок притоку внутрішньо переміщених осіб з уражених військовими діями регіонів. У середині березня ажіотажний попит на м'ясо дещо послабився. Все більше виробників м'яса та м'ясної продукції у регіонах, де військові дії відсутні, повернулося до нормального режиму роботи, були завершено трансформацію логістичних ланцюгів постачання, що дещо знизило градус напруги на ринку м'яса.

Зростання роздрібних цін на більшість видів м'яса, у квітні-травні 2022 р. обумовлено насамперед зростанням попиту напередодні Великодніх свят та відразу після них, а також руйнацією логістичних ланцюгів внаслідок активних військових дій на значній території України.

Враховуючи всю важливість галузі скотарства для вітчизняної економіки, її фактичний стан свідчить про кризові процеси. З одного боку – низькі закупівельні ціни не забезпечують і просте відтворення первинних виробників, а з іншого – високі роздрібні ціни на яловичину та м'ясопродукти приносять надприбутки торгівлі, а попит на продукцію зменшується в зв'язку з низькою купівельною спроможністю кінцевих споживачів. У найближчій перспективі існує велика ймовірність того, що цінове напруження на ринку м'яса великої рогатої худоби не спаде [22].

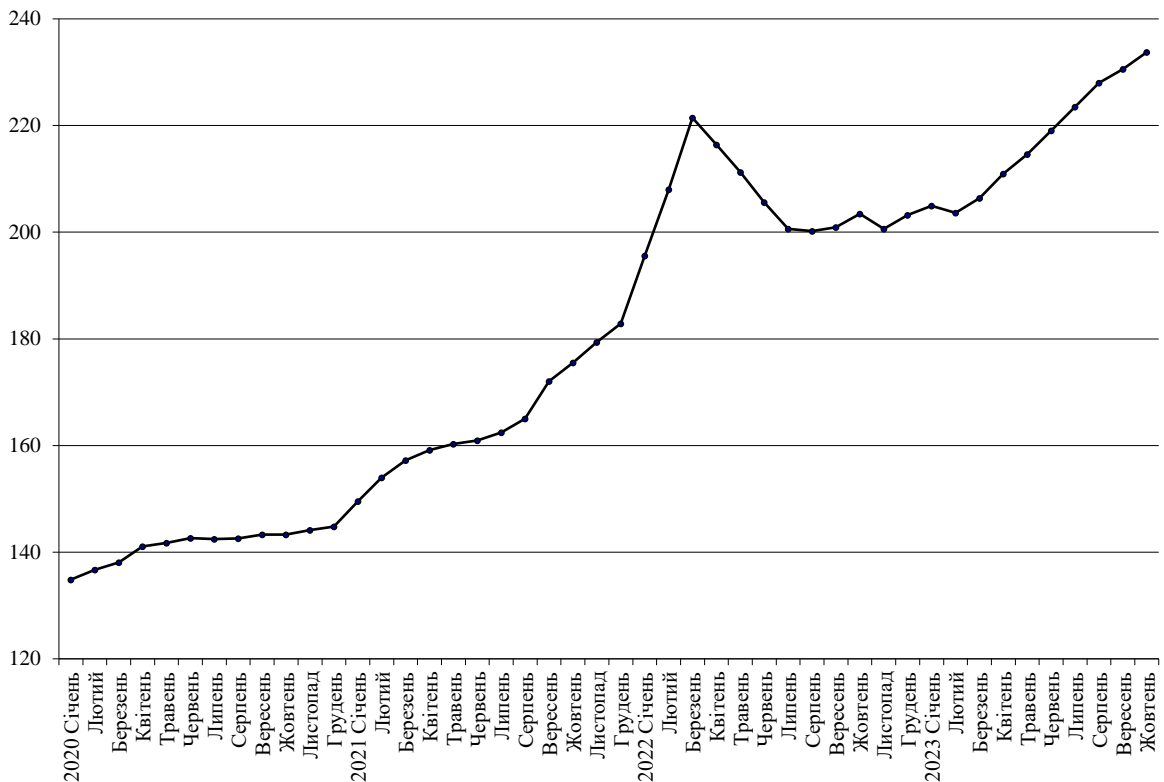

Рисунок 3. Споживчі ціни на яловичину в Україні у 2020-2023 рр., грн/кг
Джерело: складено авторами за матеріалами [18]

У 2023 р. споживчі ціни на яловичину без кістки коливаються від 203,61 грн/кг у лютому місяці до 233,76 грн/кг у жовтні 2023 р. Так за 10 місяців 2023 р. споживчі ціни на яловичину без кістки зросли на 14,1%.

Результати досліджень свідчать, що в Україні, на територіях на яких відсутні бойові дії, як на продовольчих ринках, так і в продуктових супермаркетах наявні основні види м'яса (яловичина, свинина та м'ясо птиці). Доведено, що споживчі ціни на яловичину лишаються на високому рівні та зростають щороку. Варто відмітити, що зростання роздрібних цін на яловичину залежить також від збільшення виробничих витрат. Обґрунтовано, що здорожчання яловичини та телятини зумовлено складними умовами функціонування підприємств, які вирощують худобу в умовах війни.

Аргументовано, що скорочення виробництва яловичини та телятини та високі роздрібні ціни на яловичину в торговельній мережі зробили її недоступною для більшої частини українців. Наразі споживачі віддають перевагу купівлі м'яса птиці, однак і воно останніми роками значно здорожчало.

Саме через повномасштабне вторгнення РФ на територію України маємо нестабільну та складно передбачувану ситуацію у ланцюгу «виробництво-переробка-реалізація-споживання» яловичини та телятини.

Тип і масштаби систем виробництва яловичини та ланцюгів постачання суттєво відрізняються між основними географічними регіонами та країнами та всередині них. Основні регіони з виробництва яловичини, які роблять значний внесок у світову торгівлю яловичиною, зокрема в Північній Америці, Південній Америці та Австралії, мають більш спеціалізовані системи виробництва м'ясної худоби на додаток до виробництва молочної яловичини. Галузь виробництва яловичини в Європі, Новій Зеландії та Індії значною мірою покладається на свою значну молочну промисловість для виробництва яловичини та телятини. Більшість операцій з вирощування корів і телят у основних регіонах і країнах із розвинутим виробництвом яловичини є пасовищем. У Південній Америці та Австралії є пасовищні системи для вирощування великої рогатої худоби. Системи виробництва в Північній Америці включають більшу частку великої рогатої худоби, яку відгодовують для забою, хоча в Австралії та основних південноамериканських країнах, які виробляють яловичину, обсяги відгодівлі збільшуються. Вибраковані корови та телиці з м'ясного поголів'я, телята з молочних підприємств у країнах, які мають великі молочні стада, також важливі для постачання яловичини [5].

Фермери все частіше беруть на себе складні та важливі ролі в пошуку балансу між потребою у підвищенні продуктивності, захисті навколишнього середовища та суспільною цінністю [24].

На важливості та необхідності вирощування великої рогатої худоби суб'єктами підприємницької діяльності наголошують багато представників наукового середовища.

Практика дрібної відгодівлі великої рогатої худоби – це вид бізнесу, де дрібні фермери займаються відгодівлею окремо або разом з іншою сільськогосподарською діяльністю. Їх основною функцією є відгодівля великої рогатої худоби різних вікових категорій шляхом використання наявних кормових ресурсів здебільшого в системі напівінтенсивного типу годівлі та остаточної поставки для продажу на ринок, коли тварини кондиційні. Джерела худоби для відгодівлі можуть бути з власного стада або можуть бути придбані на місцевому ринку на основі різних критеріїв відбору [25].

Група науковців на чолі з Крістіансон П. (Kristjanson P., et al., 2010) зазначають, що тваринництво вважається важливим засобом виходу з бідності для сільської населення в країнах, що розвиваються [26].

У дослідженні Макдермот Дж. (McDermott J.J. et al., 2010.) підтверджується важливість великої рогатої худоби для сільського населення. Зокрема, відмічено, що 1 мільярд бідних людей у всьому світі залежить від домашньої худоби як джерела коштів для існування [27].

Домашня худоба відіграє дуже важливу економічну, соціальну і культурну роль для благополуччя сільських домогосподарств, якщо вони сприяють підвищенню доходів і добробуту фермерської родини. Тваринництво допомагає в забезпеченні продовольством, харчуванням сім'ї, доходом сім'ї, заощадженням активів, продуктивністю ґрунту, засобами для існування, транспортом, сільськогосподарської тягою, диверсифікацією сільського господарства і стійким сільськогосподарським виробництвом, сімейного і суспільного зайнятості, ритуальними цілями і соціальним статусом [28].

Спираючись на тематичне дослідження проекту земельної реформи «Бестерз» у провінції Квазулу-Натал, автори [29] зазначають, що земля та велика рогата худоба є не просто моментами у виробництві яловичини, а й матеріальними та дискурсивними ресурсами у (пере)творенні соціальних умов життя та побуту. Велику рогату худобу використовують у тривалих церемоніях, які відбуваються в певних місцях і з'єднують сім'ї та роз'єднують спільноти через зростання нерівності, роблячи землю складовою ідентичності та приналежності, а також засобом виробництва вартості. Поки політика земельної реформи не визнає багатофункціональність землі та худоби, а також суперечливі стосунки в домогосподарствах, сільськогосподарське виробництво буде мати обмежений показник «успіху» чи «провалу» [29].

Дрібні фермери в сільській місцевості тримають велику рогату худобу та беруть участь у її відгодівлі з багатьох причин. Серед них визначено п'ять основних домінуючих причин відгодівлі худоби на досліджуваних територіях. Це

диверсифікація джерел доходу (42,1%), покриття різних витрат домогосподарств (22,2%), як запас багатства (18,1%), врахування періодів повторюваної посухи (15,8%), а також для покращення сільськогосподарської потужності (1,8%) [25].

Підвищення ваги українського аграрного підприємництва в зростанні вітчизняної економіки та визнання його винятковості у вирішенні цілої низки важливих соціальних й економічних завдань нашої країни спричинило значних науковий інтерес [30].

Українські фермери – це особливі віддані своїй справі люди. Попри всі складнощі, яких вони зазнавали протягом багатьох років, фермери продовжують активно працювати і розвивати сільські території та агросектор у цілому. Про це наголосив виконуючий обов'язки Міністра аграрної політики та продовольства України Тарас Висоцький під час виступу на круглому столі «Діяльність фермерських господарств під час війни». Захід організовано Всеукраїнським конгресом фермерів. «В українських фермерів у пріоритеті розвиток сільських громад, а вже потім економічний результат. При цьому завдяки фермерам в Україні є такий багатопрофільний і різноманітний аграрний сектор. Вони вирощують багато особливих нішевих культур. Крім того, фермери активно розвивають тваринництво» [31].

Навіть в умовах війни стимулювання підприємницької активності у сільській місцевості має відбуватися за рахунок розбудови інституційного середовища та надання фінансової підтримки. Заходи державної підтримки мають бути спрямовані на створення сприятливого підприємницького клімату, розвиток інфраструктури села, диверсифікацію сільської економіки.

Це передбачає створення сприятливих податкових та регуляторних умов, забезпечення доступу до фінансових ресурсів через пільгові кредитні програми, гранти, державні субсидії [32].

Зростання та стійкість м'ясного скотарство нерозривно пов'язані з наявністю та якістю кормових ресурсів. Стійкий розвиток вимагає інтегрованого, заснованого на фактичних даних підходу, який включає оптимізацію практики вирощування, використання добрив, захист вітчизняних виробників та впровадження практик сталого управління пасовищами. Рекомендовано подальшу оптимізацію політики державної підтримки, включаючи фінансування підприємств і стратегічну закупівлю сировини, на подальше збільшення виробництва кормових культур. В додаток, дотримання міжнародних стандартів якості та впровадження стратифікованої спеціалізації рослинництва необхідні для значного збільшення поголів'я м'ясної худоби в наступні 5-10 років. Дослідження, що тривають, повинні надавати пріоритет оптимізації кормових ресурсів, в т.ч. стійкі технології вирощування сільськогосподарських культур та харчування аналізу, щоб забезпечити постійне постачання високоякісних кормів. Крім того, економічне моделювання та аналіз політики повинні продовжувати керувати

рішеннями, заснованими на фактах, зокрема щодо політики державної підтримки [33].

Вважаємо, що подальше функціонування галузі та її ефективність напряму залежать від політики уряду та мотиваційного механізму [13].

Перспективним напрямом є створення організаційно-економічних та мотиваційних умов для забезпечення вирощування великої рогатої худоби суб'єктами підприємницької діяльності з метою стабільного забезпечення населення високоякісною та безпечною яловичиною та телятиною та збільшення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю, посилення присутності України на світовому ринку. Все це передбачає прийняття Концепції «Державної цільової економічної програми розвитку тваринництва на період до 2033 року».

Висновки

У процесі дослідження було виокремлено та обґрунтовано соціальні та економічні аспекти вирощування великої рогатої худоби суб'єктами підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки. Трансформаційні процеси, які відбувалися в економіці країни на початку 90-х років супроводжувались руйнуванням існуючої системи господарювання та погіршенням середовища проживання населення в сільській місцевості. За цих умов відбувалося формування підприємницького укладу господарювання на селі.

Критична оцінка наукових здобутків вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволила обґрунтувати важливість галузі скотарства, як для забезпечення продовольчої безпеки країни, так і розвитку сільських територій з точки зору забезпечення зайнятості сільського населення та отримання продуктів харчування першої необхідності та доходів сім'ї.

Соціальна цінність вирощування великої рогатої худоби суб'єктами підприємницької діяльності є величезною та її важко переоцінити. Це підтверджується значною кількістю досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Велика рогата худоба відіграє важливу роль у забезпеченні продовольством сільського і міських районів, сприяє збалансованості харчування сім'ї, забезпечуючи її тваринним білком. Особливістю домашньої худоби полягає в тому, що вона є додатковим доходом для сім'ї. У багатьох сільських регіонах, особливо там, де фінансові

ринки відсутні стада худоби є джерелом накопичення активів і заходом добробуту. Поголів'я худоби можна мобілізувати в будь-який час, щоб покрити заплановані витрати, такі як плата за навчання дітей або незаплановані витрати, такі як хвороба і смерть членів сім'ї.

В Україні для більшості сільських домогосподарств в складні періоди їх функціонування (безгрошів'я, відсутність роботи, пандемія Covid, війна і т.п.) виробництво продукції тваринництва стало засобом виживання, джерелом надходження грошових коштів та продуктів харчування. Нині господарства населення забезпечують 70% обсягів виробництва яловичини та телятини в країні. Разом із цим, у перший рік війни виробництво яловичини та телятини господарствами населення зменшилося майже на 20%.

Визначено, що основною проблемою довоєнного періоду було зменшення комерційної привабливості галузі скотарства, що зумовлює скорочення поголів'я великої рогатої худоби, а відповідно і зменшення виробництва м'яса.

Узагальнено, що триваюча війна в Україні негативно впливає як на організаційні, так і економічні аспекти функціонування підприємств, які вирощують велику рогату худобу. Пошкодження, знищення, окупація ферм та поголів'я великої рогатої худоби, переміщення трудових ресурсів у більш безпечні регіони, знищення кормів, запасів фуражу та руйнація логістики зумовили скорочення обсягів виробництва яловичини та телятини в Україні.

Доведено, що хоча в Україні велика кількість дрібних підприємств, що утримують велику рогату худобу, основними виробниками поміж них, є підприємства, які утримують понад 1500 голів.

Обґрунтовано, що головними факторами, які впливають на ціну реалізації великої рогатої худоби (в живій масі) є попит та пропозиція, купівельна спроможність та активність споживачів, наявність і обсяги імпорتنих поставок продукції свинарства, цінова динаміка вхідних ресурсів (корми, ветеринарні препарати, енергоносії та електроенергія, паливо-мастильні матеріали).

Вважаємо, що подальше функціонування та ефективність суб'єктів підприємницької діяльності, що вирощують велику рогату худобу напряму залежать від політики уряду та мотиваційного механізму.

Abstract

The specific state of functioning of the agrarian sector of the economy in the conditions of a long-term full-scale war actualizes and requires conducting research in the aspect of determining the social and economic value of cattle breeding by business entities.

The purpose of the article is to highlight and substantiate the social and economic aspects of cattle breeding by business entities in the agrarian sector of the economy.

In the research process, the following were used: abstract-logical and monographic methods for summarizing scientific literature and forming research tasks, results and conclusions; comparative analysis – to compare indicators and identify trends in their changes over time; statistical – when assessing cattle breeding; tabular – for a visual representation of the obtained research results.

It was determined that the volumes of beef and veal production primarily depend on the number of cattle and their productivity. It is substantiated that the war in Ukraine has a negative impact on both organizational and economic aspects of the functioning of enterprises that breed cattle. It has been proven that, under difficult circumstances, for the majority of households, the production of livestock products became a means of survival, a source of income and food. In the country, households provide 70% of the volume of beef and veal production. At the same time, in the first year of the war, the production of beef and veal by households decreased by almost 20%. It is argued that the main factors affecting the price of selling cattle are supply and demand, purchasing power and activity of consumers, price dynamics of input resources (feed, veterinary drugs, energy carriers and electricity, fuel and lubricants).

It is substantiated that the promising direction of intensification of the process of raising cattle by subjects of entrepreneurial activity is the creation of organizational, economic and motivational conditions, which provides for the adoption of the Concept of the "State Targeted Economic Program for the Development of Livestock Breeding for the Period Until 2033".

Список літератури:

1. Глубіш Л.Я. Державний вплив на соціальні аспекти продовольчого забезпечення. Науковий вісник Ужгородського університету. – 2013. – Серія: Економіка. Випуск 4 (41). – С. 94-103. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1184>.
2. Копитець Н.Г. Функціонування системи збуту продукції скотарства: теоретико-практичний аспект. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 210 с.
3. Копитець Н.Г., Волошин В.М. Розвиток скотарства в кризових умовах. Економіка та управління АПК. – 2023. – № 1. – С. 64-76. DOI: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-64-76.
4. Zezza A., Pica-Ciamarra U., Mugeru H.K., Mwisomba T., Okello P. Measuring the Role of Livestock in the Household Economy: A Guidebook for Designing Household Survey Questionnaires. Washington DC: World Bank. 2016. 57 p.
5. Paul L. Greenwood. Review: An overview of beef production from pasture and feedlot globally, as demand for beef and the need for sustainable practices increase. *Animal*. – 2021. – Volume 15. – Supplement 1. 100295. DOI: 10.1016/j.animal.2021.100295.
6. Uneze C. Adopting agripreneurship education for Nigeria's quest for food security in vision 20: 2020 *Greener Journal of Educational Research*. – 2013. – 3 (9). – Pp. 411-415. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pdfs.semanticscholar.org/7e4f/eb21657c7e31c420abc01e2da53ef3bb8fee.pdf>.
7. Abebe, Belete Kuraz, Alemayehu, Mulugeta Tesfaye, Haile, Sharew Mekonnen. Opportunities and Challenges for Pastoral Beef Cattle Production in Ethiopia. *Advances in Agriculture*. – 2022. – 1087060. DOI: 10.1155/2022/1087060.
8. Milikias Matawork, Gebre Mitiku. Beef cattle fattening practices, marketing systems and challenges: The case of Bench Sheko and Sheka Zones of southwest Ethiopia. *Heliyon*. – 2024. – 10. – e29790. DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e29790.
9. Nurgazy, B., Ibrayeva, R., Akhmetova, B., Gabit, G., Nuraliyeva, U., & Berkinbayeva, Y.E. Livestock development in Kazakhstan: Peculiarities about the growth and development of young animals from meat breeds of cattle with different genotypes (research base LLP Agrofirma Dinara – Ranch). *Espacios*. – 2019. – 40(42). – Pp. 1-16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.revistaespacios.com/a19v40n42/a19v40n42p06.pdf>
10. Zięta Wojciech, Adamski Marcin. Competitiveness of the Polish dairy farms at the background of farms from selected European Union countries. *Problems of Agricultural Economics*. – 2018. – 354(1). – Pp. 56-79. DOI: 10.30858/zer/89615.
11. CSA [Central Statistical Agency]. Agricultural Sample Survey: Livestock and Livestock Characteristics Report. – 2017. – Volume II. – Statistical Bulletin 585. Central Statistical Agency (CSA). Addis Ababa, Ethiopia. www.csa.gov.et.
12. Magalhaes, D.R., Çakmakçı, C., del Mar Campo, M., Çakmakçı, Yu., Makishi, F., dos Santos Silva, V.L., & Trindade, M.A. Changes in the current patterns of beef consumption and consumer behavior trends – cross-cultural study Brazil-Spain-Turkey. *Foods*. – 2023. – 12(3). – 475. DOI: 10.3390/foods12030475.
13. Копытets N.Hr., Voloshyn V.M. Organizational and economic aspects of the functioning of the field of cattle breeding in Ukraine. *E3S Web of Conferences*. – 2021. – Volume 282. – 07015. DOI: 10.1051/e3sconf/202128207015.
14. Розвиток аграрного сектору та сільських територій в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення: наукова доповідь / [Ю.О. Лупенко, О.М. Нечипоренко, М.І. Пугачов та ін.]. К.: ННЦ "ІАЕ". 2023. 224 с.
15. Putsenteilo, P., Klapkiv, Y. & Kostetskyi, Y. (2018). Modern challenges of agrarian business in Ukraine on the way to Europe. *Proceedings of the 2018 International Scientific Conference Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy*. 2018. – №1. – 250-258.

16. Капустіна К. Як війна-2022 змінює ринок молока в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zemliak.com/biznes/2590-yak-viyna-2022-zminyuye-rinok-moloka-v-ukrajini>.
17. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гудоров та ін.]; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України. Ін-т екон. та прогноз. К. 2012. 56 с.
18. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
19. Shpnychak O.M., Kopytets N.Hr., Pashko S.O. Transformations in milk production in Ukraine and modern challenges. AIP Conference Proceedings. – 2022. – 2661. – 020013. DOI: 10.1063/5.0107608.
20. Свиноус І.В., Ібатуллін М.І. Перспективи розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 14. – С. 111-115.
21. Suieubayeva, S., Denisova, O., Kabdulsharipova, A., & Idikut Ozpence, A. The agricultural sector in the Republic of Kazakhstan: Analysis of the state, problems and ways of solution. Eurasian Journal of Economic and Business Studies. – 2022. – 66(4). – Pp. 19-31. DOI: 10.47703/ejeb.v4i66.185.
22. Копитець Н.Г., Волошин В.М. Сучасний стан та тенденції ринку м'яса. Економіка АПК. – 2020. – №6. – С. 59-68. DOI: 10.32317/2221-1055.202006059.
23. Копитець Н.Г. Ринок м'яса великої рогатої худоби // Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України: монографія / [М.В. Гладій, П.Т. Саблук, Н.Г. Копитець та ін.]; за ред. М.В. Гладія. К.: ННЦ ІАЕ, 2012. С. 70-84.
24. Shahini, E., Luhovyi, S., Kalynychenko, H., Starodubets, O., & Trybrat, R. Rational use of oilseed waste to increase dairy productivity. International Journal of Environmental Studies. – 2023. – 80(2), 442-450. DOI: 10.1080/00207233.2022.2147727.
25. GebreMariam, S., Amare, S., Baker, D., Solomon, A. Diagnostic study of live cattle and beef production and marketing: Constraints and opportunities for enhancing the system. Seattle, WA(USA): Bill & Melinda Gates Foundation and Addis Ababa, Ethiopia: Ethiopian Agricultural Transformation Agency. 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hdl.handle.net/10568/24698>.
26. Kristjanson P., et al. Understanding the dynamics of poverty in Kenya. Journal of International Development. – 2010. – 22. – 978-996. DOI: 10.1002/jid.1598.
27. McDermott J.J. et al. Sustainable intensification of small-scale livestock systems in the tropics. In: Livestoc. – 2010. – vol. 130. – Pp. 95-109.
28. Bettencourt E. M. V., Tilman M., Narciso V., Carvalho M. L. S. and Henriques P. D. S. The role of livestock functions in the well being and development of Timor-Leste rural communities. Livestock Research for Rural Development. – 2014. – Vol. 26 (4). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lrrd.org/lrrd26/4/bett26069.htm>.
29. Hornby, D., & Cousins, B. Reproducing the social”: contradictory interconnections between land, cattle production and household relations in the Besters Land Reform Project. South Africa. Anthropology Southern Africa. – 2019. – 42(3). – 202-216. DOI: 10.1080/23323256.2019.1653206.
30. Андрос С.В. Фінансові потреби аграрних підприємств та необхідність їх кредитного забезпечення / С.В. Андрос // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2024. – № 1 (71). – С. 5-13. – DOI: 10.15276/ETR.01.2024.1. DOI: 10.5281/zenodo.10914534.
31. Висоцький Т. Українські фермери – віддані своїй справі люди, завдяки яким агросектор активно розвивається. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/news/taras-vysotskyi-ukrainski-fermery-viddani-svoii-spravi-liudy-zavdiaky-iyakym-ahrosektor-aktyvno-rozvyvaietsia>.
32. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект: монографія / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік та ін. Київ: ННЦ ІАЕ, 2016. 430 с.
33. Madenova, K., Shulenbayeva, F., Bauer, M., Agumbayeva, A., & Saginova, B. Economic model of development of the feed crop-growing industry in the Republic of Kazakhstan. Scientific Horizons. – 2024. – 27(5). – Pp. 159-171. DOI: 10.48077/scihor5.2024.159.

References:

1. Hlubish L.Ya. (2013). State influence on social aspects of food security. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Economy, Issue 4 (41), 94-103. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1184> [in Ukrainian].
2. Копитетс Н.Нр. (2007). Functioning of the livestock products sales system: theoretical and practical aspect. K.: NNC IAE. [in Ukrainian].
3. Копитетс Н.Нр., & Voloshyn V.M. (2023). Development of cattle breeding in crisis conditions. Economy and management of agriculture, 1. – Pp. 64-76. DOI: 10.33245/2310-9262-2023-181-1-64-76 [in Ukrainian].

4. Zezza A., Pica-Ciamarra U., Mugera H.K., Mwisomba T., Okello P. (2016). *Measuring the Role of Livestock in the Household Economy: A Guidebook for Designing Household Survey Questionnaires*. Washington DC: World Bank [in English].
5. Paul L. Greenwood. (2021). Review: An overview of beef production from pasture and feedlot globally, as demand for beef and the need for sustainable practices increase. *Animal*, Volume 15, Supplement 1, 100295. DOI: 10.1016/j.animal.2021.100295 [in English].
6. Uneze C. (2013). Adopting agripreneurship education for Nigeria's quest for food security in vision 20: 2020 Greener Journal of Educational Research, 3 (9), Pp. 411-415. Retrieved from: <https://pdfs.semanticscholar.org/7e4f/eb21657c7e31c420abc01e2da53ef3bb8fee.pdf> [in English].
7. Abebe, Belete Kuraz, Alemayehu, Mulugeta Tesfaye, Haile, Sharew Mekonnen. (2022). Opportunities and Challenges for Pastoral Beef Cattle Production in Ethiopia. *Advances in Agriculture*, 1087060. DOI: 10.1155/2022/1087060 [in English].
8. Milikias Matawork, Gebre Mitiku. (2024). Beef cattle fattening practices, marketing systems and challenges: The case of Bench Sheko and Sheka Zones of southwest Ethiopia. *Heliyon*, 10, e29790. DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e29790 [in English].
9. Nurgazy, B., Ibrayeva, R., Akhmetova, B., Gabit, G., Nuraliyeva, U., & Berkinbayeva, Y.E. (2019). Livestock development in Kazakhstan: Peculiarities about the growth and development of young animals from meat breeds of cattle with different genotypes (research base LLP Agrofirma Dinara – Ranch). *Espacios*, 40(42), Pp. 1-16. Retrieved from: <https://www.revistaespacios.com/a19v40n42/a19v40n42p06.pdf> [in English].
10. Ziętara Wojciech, & Adamski Marcin. (2018). Competitiveness of the Polish dairy farms at the background of farms from selected European Union countries. *Problems of Agricultural Economics*, 354(1), Pp. 56-79. DOI: 10.30858/zer/89615 [in English].
11. CSA [Central Statistical Agency]. (2017). *Agricultural Sample Survey: Livestock and Livestock Characteristics Report, Volume II, Statistical Bulletin 585*, Central Statistical Agency (CSA). Addis Ababa, Ethiopia. www.csa.gov.et [in English].
12. Magalhaes, D.R., Çakmakçı, C., del Mar Campo, M., Çakmakçı, Yu., Makishi, F., dos Santos Silva, V.L., & Trindade, M.A. (2023). Changes in the current patterns of beef consumption and consumer behavior trends – cross-cultural study Brazil-Spain-Turkey. *Food*, 12(3), 475. DOI: 10.3390/foods12030475 [in English].
13. Kopytets N.Hr., & Voloshyn V.M. (2021). Organizational and economic aspects of the functioning of the field of cattle breeding in Ukraine. *E3S Web of Conferences*, Volume 282, 07015. DOI: 10.1051/e3sconf/202128207015 [in English].
14. Lupenko Yu.O., Nechiporenko O.M., Pugachov M.I. et al. (2023). Development of the agrarian sector and rural areas in the conditions of martial law and post-war reconstruction: scientific report. K.: NSC "IAE" [in Ukrainian].
15. Putsenteilo, P., Klapkiv, Y. & Kostetskyi, Y. (2018). Modern challenges of agrarian business in Ukraine on the way to Europe. *Proceedings of the 2018 International Scientific Conference Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy*, 1, 25, 0-258 [in English].
16. Kapustina K. How war-2022 changes the milk market in Ukraine. Retrieved from: <https://zemliak.com/biznes/2590-yak-viyina-2022-zminyuye-rinok-moloka-v-ukrajini>. [in Ukrainian].
17. Geets, A.O., & Borodina, I.V. (2012). Ukrainian model of agrarian development and its socio-economic reorientation: *Sci. add. NAS of Ukraine. Institute of Economics and predicted*. Kyiv. [in Ukrainian].
18. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
19. Shpychak O.M., Kopytets N.Hr., & Pashko S.O. (2022). Transformations in milk production in Ukraine and modern challenges. *AIP Conference Proceedings*, 2661, 020013. DOI: 10.1063/5.0107608 [in English].
20. Svinous I.V., & Ibatullin M.I. (2015). Prospects for the development of animal husbandry in personal peasant farms. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, No. 14, Pp. 111-115 [in Ukrainian].
21. Suiubayeva, S., Denissova, O., Kabdulsharipova, A., & Idikut Ozpence, A. (2022). The agricultural sector in the Republic of Kazakhstan: Analysis of the state, problems and ways of solution. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 66(4), Pp. 19-31. DOI: 10.47703/ejeb.v4i66.185 [in English].
22. Kopytets N.Hr., & Voloshyn V.M. (2020). The current state and trends of the meat market. *Economy of agro-industrial complex*, No. 6, Pp. 59-68. DOI: 10.32317/2221-1055.202006059 [in Ukrainian].
23. Gladiy M.V., Sabluk P.T., & Kopytets N.Hr. (2012). Development of the meat product sub-complex of Ukraine: monograph. Kyiv: NNC IAE [in Ukrainian].
24. Shahini, E., Luhovyi, S., Kalynychenko, H., Starodubets, O., & Trybrat, R. (2023). Rational use of oilseed waste to increase dairy productivity. *International Journal of Environmental Studies*, 80(2), 442-450. DOI: 10.1080/00207233.2022.2147727 [in English].
25. GebreMariam, S., Amare, S., Baker, D., & Solomon, A. (2010). Diagnostic study of live cattle and beef production and marketing: Constraints and opportunities for enhancing the system. Seattle, WA(USA):

- Bill & Melinda Gates Foundation and Addis Ababa, Ethiopia: Ethiopian Agricultural Transformation Agency. Retrieved from: <https://hdl.handle.net/10568/24698> [in English].
26. Kristjanson P., et al. (2010). Understanding the dynamics of poverty in Kenya. *Journal of International Development*, 22, Pp. 978-996. DOI: 10.1002/jid.1598 [in English].
  27. McDermott J.J. et al. (2010). Sustainable intensification of small-scale livestock systems in the tropics. In: *Livestoc*. 2010, vol. 130, Pp. 95-109 [in English].
  28. Bettencourt E. M. V., Tilman M., Narciso V., Carvalho M. L. S. & Henriques P.D.S. (2014). The role of livestock functions in the well being and development of Timor-Leste rural communities, *Livestock Research for Rural Development*, Vol. 26 (4). Retrieved from: <http://lrrd.org/lrrd26/4/bett26069.htm> [in English].
  29. Hornby, D., & Cousins, B. (2019). Reproducing the social”: contradictory interconnections between land, cattle production and household relations in the Besters Land Reform Project. *South Africa, Anthropology Southern Africa*, 42(3), Pp. 202-216. DOI: 10.1080/23323256.2019.1653206 [in English].
  30. Andros S.V. (2024). Financial Needs of Agricultural Enterprises and the Need for their Credit Security. *Economics: time realities. Scientific journal*, No 1 (71), Pp. 5-13. DOI: 10.15276/ETR.01.2024.1. DOI: 10.5281/zenodo.10914534 [in Ukrainian].
  31. Vysotskyi Taras: Ukrainian farmers are dedicated people, thanks to whom the agricultural sector is actively developing. Retrieved from: <https://minagro.gov.ua/news/taras-vysotskyi-ukrainski-fermery-viddani-svoii-spravi-liudy-zavdiaky-iyakym-ahrosektor-aktyvno-rozvyvaietsia> [in Ukrainian].
  32. Lupenko Yu.O., Malik M.Y., & Zaiats V.M. (2016) Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph. Kyiv: NNTs "IAE" [in Ukrainian].
  33. Madenova K., Shulenbayeva F., Bauer M., Agumbayeva A., & Saginova, B. (2024). Economic model of development of the feed crop-growing industry in the Republic of Kazakhstan, *Scientific Horizons*. No 27(5), Pp. 159-171. DOI: 10.48077/scihor5.2024.159 [in English].

Посилання на статтю:

Лупенко Ю.О. Соціально-економічні аспекти виховання великої рогатої худоби суб'єктами підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки / Ю.О. Лупенко, Н.Г. Копиць, В.М. Волошин // *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. – 2024. – № 5 (75). – С. 95-108. – Режим доступу: <https://economics.net.ua/files/archive/2024/No5/95.pdf>. DOI: 10.15276/ETR.05.2024.11. DOI: 10.5281/zenodo.14112753.

Reference a Journal Article:

Lupenko Yu.O. Socio-Economic Aspects of the Cattle Breeding by Subjects of Entrepreneurial Activity in the Agrarian Sector of the Economy / Yu.O. Lupenko, N.Hr. Kopytets, V.M. Voloshyn // *Economics: time realities. Scientific journal*. – 2024. – № 5 (75). – P. 95-108. – Retrieved from: <https://economics.net.ua/files/archive/2024/No5/95.pdf>. DOI: 10.15276/ETR.05.2024.11. DOI: 10.5281/zenodo.14112753.

